

İNSAN HAKLARI VE HUKUKUN ÜSTÜNLÜĞÜ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ (DGI)

İNSAN HAKLARI MÜDÜRLÜĞÜ
AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ KARARLARININ
İCRASI DAİRESİ

H/Exec(2024)19 – 3 Aralık 2024

Ülke v. Türkiye (Başvuru No. 39437/98)

Avrupa Konseyi Üye Devletlerinde askere alınanlara vicdani retçi statüsü ve sivil nitelikte alternatif bir hizmet hakkı tanıyan mekanizmalara örnekler

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının İcrası Dairesi tarafından hazırlanan memorandum

Bu belgede ifade edilen görüşler Bakanlar Komitesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi için bağlayıcı değildir.

Ülke/Türkiye dava grubu, Türk vatandaşı olan her erkeğin askerlik hizmetini yerine getirmesini zorunlu kılan ve vicdani gerekçelerle istisnası mümkün olmayan bir mevzuatın uygulanmasıyla ilgilidir. Başvuranlar, askeri üniforma giymeye ve askerlik hizmeti yapmaya vicdani nedenlerle karşı çıkan pasifistler (savaş karşıtları) ve Yehova Şahitleridir.

Bakanlar Komitesi ("Komite") 1501. toplantısında (Haziran 2024- İnsan Hakları) Ülke/Türkiye dava grubunu incelerken, Türkiye'yi, vicdani nedenlerle askerlik hizmetini yerine getirmeyi reddedenler için alternatif bir hizmetin bulunmaması nedeniyle 9. Maddenin ihlal edildiğini tespit eden kararlara uymak üzere sistem ve prosedürler oluşturmuş veya oluşturmakta olan diğer üye Devletlerin deneyimlerinden ilham almaya teşvik etmiştir (Bkz. [CM/ResDH\(2024\)126](#) sayılı Ara Karar).

Bu çalışma, üye devletlerde askere alınanlara vicdani retçi statüsü ve sivil nitelikte alternatif bir hizmet hakkı tanıyan mekanizma örneklerini sunmayı amaçlamaktadır.

Bayatyan/Ermenistan kararındaki "Karşılaştırmalı hukuk" bölümüne göre, zorunlu askerlik hizmeti uygulamış veya halen uygulamakta olan neredeyse tüm üye devletler, çeşitli zamanlarda vicdani ret hakkını tanıyan ve uygulayan yasaları kabul etmişlerdir.¹

Aşağıda Ermenistan, Bulgaristan ve Yunanistan tarafından uygulamaya konulan alternatif hizmet sağlayan mekanizmalar ile birlikte Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarının uygulanması çerçevesinde alınan bu tür mekanizmalarla ilgili önlemler sunulmaktadır. Mahkeme kararlarını takiben Azerbaycan ve Litvanya'da alternatif bir hizmetin başlatılması için alınan veya öngörülen önlemler de aşağıda ortaya konulmuştur.

YÜRÜRLÜĞE KONMUŞ MEKANİZMALAR

(1) Ermenistan

Bayatyan/Ermenistan davasında (Başvuru No. 23459/03, 7 Temmuz 2011 tarihli karar) Mahkeme, alternatif bir sivil hizmetin yokluğunda, başvuranın dini inançları nedeniyle askerlik hizmetini reddettiği için mahkum edilmesinin demokratik toplumda gerekli olmayan bir tedbir olduğuna karar vermiştir. O zamanki sistem (2001-2003), çoğu üye devletteki uygulamaların aksine, vicdani retçiler için uygulanabilir seçenekler sunmadığından toplumsal çıkarlar ile bireysel vicdan ve inançlar arasında adil bir denge kuramamıştır (§ 124).

Adyan ve Diğerleri/Ermenistan (Başvuru No. 75604/11, 12 Ekim 2017 tarihli karar) davasında Mahkeme, 2004 yılında uygulamaya konulan "alternatif işgücü hizmeti" ile ilgili çeşitli eksiklikler tespit etmiştir. Özellikle, alternatif hizmetin aşağıdaki yönlerini eleştirmiştir:

- 1) Hizmet, askeri sistemden yeterli hiyerarşik ve kurumsal ayrıma sahip değildi (§ 69).
 - Askeri yetkililer hizmetin denetlenmesine aktif olarak katılmışlardır. Buna, Ermenistan Silahlı Kuvvetleri Genelkurmay Başkanı'nın emriyle sivil kurumlarda iş disiplininin sağlanması için yapılan düzenli anlık denetimler de dahildi.
 - Askeri makamlar, farklı kurumlara veya yerlere tayin emri vererek alternatif işgücü kapsamındakilerin görevlendirilmesini etkileme yetkisine sahipti.
 - Alternatif işgücü hizmetinin belirli kuralları silahlı kuvvetlerin iç kuralları kapsamında düzenlenmişti.
 - Alternatif işgücü kapsamında çalışanların üniforma giymesi, belirlenen hizmet yerlerinde kalması ve sicil defterlerinin kapağında "silahlı kuvvetler" yazması gerekiyordu.
- 2) Alternatif hizmet süresinin silahlı askerlik hizmetinden önemli ölçüde daha uzun olmasının (askerlik hizmeti için 24 aya karşılık 42 ay), caydırıcı veya cezalandırıcı bir etkiye sahip olduğu düşünülmüştür. Bu bağlamda Mahkeme, Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri'nin Ocak 2011'de Ermenistan'a yaptığı ziyaretin ardından hazırladığı raporda da değinilen Avrupa Sosyal Haklar Komitesi'nin alternatif hizmet süresinin silahlı askerlik hizmetinin bir buçuk katını geçemeyeceği yönündeki bulgularına atıfta bulunmuştur (§ 70).²

Alternatif Hizmet Kanunu 2 Mayıs 2013 tarihinde değiştirilmiştir. Yeni yasa kapsamında, alternatif hizmet başvurularını ele almak üzere bir Alternatif Hizmet Cumhuriyet Komisyonu ("Komisyon") kurulmuştur (bkz. 20 Ekim 2014 tarihinde *Bayatyan* grubu için sunulan eylem raporu, [DH-DD\(2014\)1302](#)). Komisyonun tüm üyeleri sivildir ve kararları yargı denetimine tabidir. Komisyon,

¹ En erken 1916 yılında Birleşik Krallık, ardından 1917 yılında Danimarka, 1920 yılında İsveç, 1920-1923 yıllarında Hollanda, 1922 yılında Norveç, 1931 yılında Finlandiya, 1949 yılında Almanya, 1963 yılında Fransa ve Lüksemburg, 1964 yılında Belçika, 1972 yılında İtalya, 1974 yılında Avusturya, 1976 yılında Portekiz ve 1978 yılında İspanya, 1988 yılında Polonya, 1989 yılında Çek Cumhuriyeti ve Macaristan, 1990 yılında Hırvatistan, 1991'de Estonya, Moldova ve Slovenya, 1992'de Kıbrıs, eski Yugoslavya Federal Cumhuriyeti (2006'da Sırbistan ve Karadağ'a bölündü, her ikisi de bu hakkı korudu) ve Ukrayna, 1993'te Letonya, 1995'te Slovakya ve İsviçre, 1996'da Bosna Hersek, Litvanya ve Romanya, 1997'de Gürcistan ve Yunanistan ve 1998'de Bulgaristan. 1992'de silahsız askerlik hizmetine izin veren Kuzey Makedonya, 2001'de alternatif bir sivil hizmet getirmiştir. Vicdani ret hakkını sırasıyla 1993 ve 1998 yıllarında anayasal olarak tanıyan Rusya ve Arnavutluk, 2004 ve 2003 yıllarındaki yasalarla bu hakkı tam olarak uygulamaya koymuştur. Azerbaycan bu hakkı 1995 yılında anayasal olarak tanımış ancak henüz uygulama kanunları çıkarmamıştır (Bkz. *Bayatyan/Ermenistan*, §§ 46-49).

² Benzer bulgular için bkz. ayrıca *Aghanyan ve Diğerleri/Ermenistan*; *Bukharatyan/Ermenistan*; ve *Tsaturyan/Ermenistan*.

bölgesel yönetim, sağlık, çalışma ve sosyal konular, eğitim ve bilim, polis ve savunmadan sorumlu her bir kamu kurumundan birer temsilcinin yanı sıra ulusal azınlıklar ve din işlerini koordine eden kamu personelinden bir temsilciden oluşur. Komisyon, başvuru sahibinin de katılabileceği "oturumlar" düzenleyebilir. Gerekirse, ilahiyatçılar, psikologlar veya diğer uzmanlar oturuma katılmak üzere davet edilebilir. Buna ek olarak alternatif hizmetle ilgili kurumlar tarafından organize edilecek ve denetlenecek, alternatif hizmet üzerinde askeri kontrole izin verilmeyecektir. Alternatif hizmet süresi 42 aydan 36 aya indirilmiştir. Af yasaları da, değiştirilen Alternatif Hizmet Yasası yürürlüğe girmeden önce cezalarını çekmekte olan, yargılanan veya hüküm giymiş olan vicdani retçilerin durumunu ele almak üzere kabul edilmiştir.

Ermenistan makamları tarafından alınan bireysel ve genel tedbirlerin benzer ihlalleri önlemek için yeterli olduğunu düşünen Komite, 19 Kasım 2014 tarihinde *Bayatyan* grubu üzerindeki denetimini sonlandırmaya karar vermiştir (bkz. [CM/ResDH\(2014\)225](#) sayılı Karar).

(2) Yunanistan

[Thlimmenos / Yunanistan](#) davasında (Başvuru No. 34369/97, 6 Nisan 2000 tarihli karar), Yehova Şahidi olan başvuran, Yunanistan'ın vicdani retçiler için alternatif hizmet sunmadığı bir dönemde askeri hizmete girmeyi reddettiği için ağır bir suçtan mahkum edilmiştir. Yıllar sonra, bu mahkumiyet nedeniyle serbest muhasebeci pozisyonuna kabul edilmemiştir.

Mahkeme, Sözleşme'nin 9. maddesiyle bağlantılı olarak 14. maddenin ihlal edildiğine karar vermiş ve başvuranın meslekten men edilmesinin orantısız olduğuna hükmetmiştir. Çünkü dini veya felsefi gerekçelerle askeri üniforma giymeyi reddettiği için mahkum edilmesi, bu mesleği icra etme kabiliyetini zayıflatacak herhangi bir güvenilmezlik veya ahlaki bozulma anlamına gelmemektedir ve başvuran zaten askerlik yapmayı reddettiği için hapis cezasını çekmiştir. Mahkeme, yetkililerin kanunlar çerçevesinde başvurunu muhasebeci olarak atamayı reddetmekten başka seçenekleri olmadığını özellikle vurgulamıştır. Ancak Mahkeme, bu durumun davalı Devleti Sözleşme kapsamındaki sorumluluktan kurtarmadığını, zira ciddi bir suçtan hüküm giymiş kişilerin yeminli mali müşavirlik mesleğini icra etmelerini engelleyen kuralla uygun istisnalar getirmediği için kusurlu olduğunu da belirtmiştir (§ 48).

Kararı takiben, Yunan makamları 2001 yılında, 1997 yılından önce dini veya ideolojik nedenlerle otoriteye itaatsizlikten dolayı verilen tüm cezaların, kişilerin cezalarını tamamlamış veya şartlı tahliye edilmiş olmaları koşuluyla, adli sicil kayıtlarından silinmesine izin veren yeni bir yasa kabul etmiştir. Ayrıca, Nisan 2001'de alternatif hizmet hakkı, ilgili maddeye yorumlayıcı bir fıkra eklenerek Yunan Anayasası'na dahil edilmiştir. Sonuç olarak Komite, 11 Ekim 2005 tarihinde *Thlimmenos/Yunanistan* davasına ilişkin denetimini sonlandırmaya karar vermiştir (bkz. [Karar CM/ResDH\(2005\)89](#)).

Papavasylakis / Yunanistan

[Papavasylakis / Yunanistan](#) (Başvuru No. 66899/14, 15 Eylül 2016 tarihli karar) davasında Mahkeme, başvuranın alternatif sivil hizmet talebinin incelenmesi sırasında gerekli usuli güvencelerden yararlanmadığını tespit ederek Sözleşme'nin 9. maddesinin ihlal edildiğine karar vermiştir.³ Mahkeme, Yunan makamlarının özellikle, vicdani retçilerin özel komite tarafından usuli güvenceler çerçevesinde yapılan görüşmelerinin, iç hukukun gerektirdiği usul ve eşit temsili sağlama yükümlülüğünü yerine getirmediğini belirtmiştir. Bu bağlamda, başvuranın esas olarak askeri yetkililerden oluşan bir komite tarafından mülakata alındığını, komitenin sivil üyelerinden ikisinin bulunmadığını ve kanun böyle gerektirmesine rağmen yerlerine başkalarının ikame edilmediğini kaydetmiştir (§ 61-63). Ayrıca, asıl

³ Mahkeme, Anayasa'ya yorumlayıcı fıkranın eklenmesinin ardından, silahlı kuvvetler içinde veya dışında alternatif hizmetlerin zorunlu olarak yerine getirilmesine, silahlı hizmete karşı vicdani reddi onaylanmış herkes için izin verildiğini gözlemlemiştir. Sonuç olarak, vicdani retçileri özel bir komiteye danıştıktan sonra harekete geçen Milli Savunma Bakanı'nın kararına dayanarak çeşitli kamu hizmetlerinin emrine veren 3421/2005 sayılı Kanun çıkarılmıştır. Bu komite, vicdani retçi statüsü verilmesi için gerekli kriterlerin yerine getirilip getirilmediğini ya belgeye dayalı kanıtlar ya da ilgili kişiyle yapılan görüşmeler yoluyla belirlemekten sorumludur.

3421/2005 sayılı Kanunun 62. Bölümü, özel komitenin felsefe, sosyal ve siyasal bilimler veya psikoloji alanında uzmanlaşmış iki üniversite profesörü; Devlet Hukuk Konseyi'nin kıdemli veya başka bir danışmanı; ve biri asker alma birliğinden diğeri de sağlık birliğinden olmak üzere silahlı kuvvetlerin iki kıdemli subayından oluşması gerektiğini belirtmektedir. Yasal çerçeve aynı zamanda komitenin eşit sayıda subay ve bu alanda uzmanlık bilgisine sahip sivil temsilcilerden oluşmasını ve komiteye bir hukuk uzmanının başkanlık etmesini teminat altına alır.

karar organı olan Milli Savunma Bakanının, komitenin verdiği ret kararına dayanan kararı, gerekli tarafsızlık ve bağımsızlık güvencelerini sağlamamıştır (§ 64).

Mahkeme'nin kararı Yunanca'ya çevrilmiş ve Devlet Hukuk Konseyi'nin internet sitesinde yayınlanmıştır. Ayrıca, geniş çaplı yayılımın sağlanması ve özel komite üyelerinden herhangi birinin bir vicdani retçi ile görüşmeye katılamaması durumunda, yasanın gerektirdiği şekilde eşit temsilin sağlanması için düzenlemeler yapılması gerektiğinin altını çizmek amacıyla Milli Savunma Bakanlığı ve Adalet, Şeffaflık ve İnsan Hakları Bakanlığı'na iletilmiştir (bkz. [DH-DD\(2018\)930](#)). Komite, 17 Ekim 2018 tarihinde bu davaya ilişkin denetimini sonlandırmaya karar vermiştir (bkz. [Karar CM/ResDH\(2018\)380](#)).

(3) Bulgaristan

[Stefanov / Bulgaristan \(32438/96\)](#) (Dostane çözüm) (Başvuru No. 32438/96, 3 Mayıs 2001 tarihli karar): Dava, başvuranın, alternatif hizmete izin veren anayasal hükme rağmen buna ilişkin yasanın adaptasyon sürecinin yavaş işlemesi nedeniyle askerlik yapmayı reddettiği için mahkum edilmesi ve cezalandırılması ile ilgilidir. Bulgar Hükümeti, diğerlerinin yanı sıra, 1991'den bu yana bireysel vicdani nedenlerle askerlik hizmetini reddettikleri için açılan tüm ceza davalarının ve mahkumiyetlerin düşürüleceğini ve silineceğini, alternatif sivil hizmetin tamamen sivil bir yönetim altında olacağını ve askeri otoritenin sivil hizmete müdahil olmayacağını ve bu hizmetin o sırada yürürlükte olan askerlik hizmeti yasının gerektirdiğine benzer bir süreye sahip olacağını ve vicdani retçilerin alternatif sivil hizmet süresince inançlarını açıklama konusunda diğerleriyle aynı haklara sahip olacağını beyan etmiştir.

Bulgar yetkililer tarafından vicdani ret nedeniyle askerlik hizmetini reddetmekten hüküm giyenler için 2002 yılında bir af yasası çıkarılmasını ve 1998 yılında alternatif hizmet uygulamasının başlatılmasını birlikte değerlendiren Komite, 1 Haziran 2004 tarihinde bu davaya ilişkin denetimini sonlandırmaya karar vermiştir (bkz. [Karar ResDH\(2004\)32](#)).

ALINMIŞ VE ALINMASI ÖNGÖRÜLEN ÖNLEMLER

(4) Azerbaycan

[Mushfig Mammadov ve Diğerleri/Azerbaycan](#) (Başvuru No. 14604/08, 17 Ekim 2019 tarihli karar) davasında Mahkeme, kapsamı sınırlı olan ve yalnızca dini görevde bulunan din adamları ve dini kurumlardaki öğrenciler için alternatif hizmete izin veren alternatif bir sistemin, vicdani statü talebinde bulunan kişilere bu statüden yararlanma imkânı sunmadığını değerlendirmiştir (§ 98).

Yetkililer, 6 Ekim 2023 tarihinde sundukları eylem planında ([DH-DD\(2023\)1184](#)), Azerbaycan'da alternatif sivil hizmete ilişkin bir mevzuatın hazırlanması için istişarelere başladıklarını belirtmişlerdir. Aralık 2023'te aldığı kararı ile Komite ([CM/Del/Dec\(2023\)1483/H46-6](#)), askerlik hizmetinin alternatifine ilişkin yasanın acilen kabul edilmesi ve bu yasanın Sözleşme standartları ile uyumlu olmasının sağlanması için yetkililere çağrıda bulunmuştur.

(5) Litvanya

[Teliatnikov/Litvanya](#) davasında (Başvuru No. 51914/19, 7 Haziran 2022 tarihli karar) Mahkeme, Litvanya'daki zorunlu askerlik sisteminin sivil olarak katkıda bulunmak isteyen vicdani retçilerin hakları ile toplumsal ihtiyaçlar arasında bir denge kurmadığı sonucuna vararak Sözleşme'nin 9. maddesinin ihlal edildiğine karar vermiştir (§ 102).

Ayrıca Mahkeme, iç hukukta öngörülen alternatif hizmetin, askeri yapının bir parçası olarak kaldığı için gerçek bir alternatif olmadığına karar vermiştir (§ 107). Mahkeme'nin gözlemi çeşitli etkenlere dayanmaktadır:

- Hizmet doğrudan askeri gözetim ve kontrol altındaydı;
- Alternatif ulusal savunma hizmeti yapan kişiler iç hukukta askerlik yükümlüsü/asker kaçağı olarak adlandırılmıştır;
- Yapılacak işin türü askeriye tarafından belirlenmiştir;
- Sivil bir iş bulunamaması durumunda, hizmet ulusal savunma kurumlarında veriliyordu;
- Hizmete alınanlar işlerine askeriye tarafından götürülüyordu;

- Hizmete alınanlara askerlerle aynı hükümler uygulanmıştır (yaşam alanları ve giysiler hariç);
- Kurum yöneticileri, hizmete alınanların görevlerini ve çalışma sürelerini orduya bildirmek ve aylık zaman çizelgelerini sunmak zorundaydı;
- Hizmete alınanlar, askeri onay olmadan disiplin ihlalleri nedeniyle görevden alınamazdı.

Litvanya makamları 25 Ocak 2024 tarihinde sundukları eylem planında ([DH-DD\(2024\)86](#)), kurumlar arası bir çalışma grubunun oluşturulduğunu, sivil nitelikte Sözleşme hükümleri ve Avrupa Birliği hukukuna uygun alternatif bir hizmet sağlamak amacıyla alternatif ulusal savunma hizmetini düzenleyen yasal çerçevenin değiştirilmesi için parlamentoya bir yasa tasarısı sunulduğunu bildirmiştir. Bakanlar Komitesi bu önlemleri henüz değerlendirmemiştir.

BAKANLAR KOMİTESİ'NİN TAVSİYE KARARI NO. R (87) 8

9 Nisan 1987 tarihinde Bakanlar Komitesi, *diğerlerinin* yanı sıra aşağıdaki ilkeleri ortaya koyan, [Zorunlu Askerlik Hizmetine Karşı Vicdani Ret Konusunda Üye Devletlere Yönelik R\(87\)8 sayılı Tavsiye Kararı'nı](#) kabul etmiştir:

A. Temel ilke

1. Vicdani nedenlerle silah altına alınmayı reddeden askerlik hizmeti yükümlüsü herkes, aşağıda belirtilen koşullar altında, bu hizmeti yerine getirme yükümlülüğünden muaf tutulma hakkına sahip olacaktır. Bu kişiler alternatif bir hizmet yapmakla yükümlü olabilirler;

B. Usul

2. Devletler, vicdani retçi statüsü için yapılan başvuruların incelenmesi için uygun bir usul belirleyebilir veya ilgili kişinin gerekçelerini belirten bir bildirimi kabul edebilir;

3. Bu tavsiye kararında yer alan ilke ve kuralların etkili bir şekilde uygulanabilmesi için, askere alınabilecek kişiler hakları konusunda önceden bilgilendirilmelidir. Bu amaçla, devlet ilgili tüm bilgileri bu kişilere doğrudan sağlayacak veya ilgili özel kuruluşların bu bilgileri sağlamasına izin verecektir;

4. Vicdani retçi statüsü için başvurular, bir başvurunun incelenmesine ilişkin prosedürün kural olarak ilgili kişi fiilen silahlı kuvvetlere alınmadan önce tamamlanması gerekliliği göz önünde bulundurularak belirlenecek şekillerde ve sürelerde yapılacaktır;

5. Başvuruların incelenmesi, adil bir prosedür için gerekli tüm güvenceleri içerecektir;

6. Başvuru sahibi, karara karşı ilk derece mahkemesine itirazda bulunma hakkına sahiptir;

7. İtiraz makamı askeri idareden ayrı olacak ve bağımsızlığını sağlayacak şekilde oluşturulacaktır.

8. Yasa, vicdani ret için gerekli koşulların askerlik hizmeti sırasında veya ilk hizmetten sonraki askeri eğitim dönemlerinde ortaya çıktığı durumlarda da vicdani retçi statüsü için başvurma ve bu statüyü elde etme imkanı sağlayabilir;

C. Alternatif hizmet

9. Alternatif hizmet, eğer varsa, ilke olarak sivil ve kamu yararına olacaktır. Bununla birlikte, devlet, sivil hizmete ek olarak, silahsız askerlik hizmeti de öngörebilir ve bu hizmete yalnızca itirazları kişisel silah kullanımıyla sınırlı olan vicdani retçileri atayabilir;

10. Alternatif hizmet cezalandırıcı nitelikte olmayacaktır. Süresi, askerlik hizmetiyle karşılaştırıldığında makul sınırlar içinde kalacaktır;

11. Alternatif hizmet yapan vicdani retçiler, askerlik hizmeti yapan kişilerden daha az sosyal ve mali haklara sahip olamazlar. Askerlik hizmetinin istihdam, kariyer veya emeklilik amaçları için dikkate alınan mevzuat hükümleri veya düzenlemeler alternatif hizmete de uygulanır.